

29. Хроніка. У Румунії. Д.Г. З життя Української Громади в Гавані // Тризуб. – Париж, 1933. – № 2-3.

О.В. Глушан

„ІСТОРІЯ КООПЕРАЦІЇ” С.В. БОРОДАЄВСЬКОГО ЯК ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАТИВНОЇ ДУМКИ

Науковий геній українського народу виявив себе у багатьох галузях. Однією з них була кооперативна наука, бурхливий розвиток теорії і практики якої на українських землях припав на кінець XIX – початок XX ст. У контексті вирішення нагальних практичних завдань, що поставали перед вітчизняним кооперативним рухом, українські вчені досліджували й історію розвитку світової кооперації.

Почесне місце серед дослідників історії кооперації належить Сергію Васильовичу Бородаєвському (1870 – 1942) – українському вченому-економісту, юристу, кооператору. Активний державний, політичний, громадський діяч Російської імперії та українських державних утворень 1918-1920 рр., енергійний організатор й учасник культурно-освітнього, наукового і громадського життя української еміграційної спільноти в Чехо-Словацькій Республіці у 20-30-х рр. XX ст., відомий у міжнародних наукових колах вчений, С.В. Бородаєвський довгий час залишався малознаним на Батьківщині.

Публікації сучасників вченого про його науково-педагогічну і громадську діяльність мали здебільшого рецензійний та довідково-інформативний характер [1; 2]. У радянську добу дослідження особистості й наукової спадщини С.В. Бородаєвського не проводилися. Його ім'я було викреслене з енциклопедичних довідників (хоча ще за життя вченого біографічний нарис про нього був розміщений в енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона [3, 439]). Лише деякі автори робили поодинокі посилання на праці вченого, не вдаючись до їх ґрунтовного аналізу [4; 5]. І тільки наприкінці XX – на початку XXI ст., коли історична наука звільнилася від ідеологічних табу, а дослідники отримали вільний доступ до архівних фондів, зріс інтерес до постаті С.В. Бородаєвського, а проблема його життєвого і творчого шляху знайшла певне відображення у сучасній вітчизняній історіографії. Насамперед, з'явилися біографічні розвідки про вченого у низці енциклопедичних та довідкових видань [6; 7]. Окремі аспекти його державної, громадської, наукової, педагогічної діяльності знайшли висвітлення у фахових публікаціях, зокрема приурочених до його роковин [8; 9; 10, 306 – 308].

Разом з тим, за винятком кількох публікацій [11; 12], майже відсутні роботи, присвячені аналізу його багатой наукової спадщини, що не втратила своєї актуальності і практичної значущості для сучасних дослідників кооперативного руху. З огляду на це, автор статті поставив за мету висвітлити історію створення і видання, дати загальний аналіз та з'ясувати наукову цінність „Історії кооперації” [13] – однієї з визначних робіт не лише у доробку вченого, а й у скарбниці світової кооперативної літератури взагалі.

Наукова, практична, організаційна діяльність у галузі кооперації завжди була пріоритетною у житті

С.В. Бородаєвського. Робота у міністерствах фінансів, промисловості і торгівлі Російської імперії, Управлінні у справах дрібного кредиту, Санкт-Петербурзькому (Петроградському) відділенні Комітету щодо сільських ощадно-позичкових і промислових товариств, Особливій нараді щодо потреб сільськогосподарської промисловості під головуванням міністра С.Ю. Вітте дала вченому багатий матеріал для його наукових студій. Міцне підґрунтя, на якому створювалася „Історія кооперації”, склали й відомості про діяльність кооперативів у країнах Європи, зібрані під час службових відряджень до Німеччини (1906 р.), Австро-Угорщини й Болгарії (1909 р.) чи отримані від очільників міжнародних кооперативних організацій і керівників окремих національних кооперативних союзів, з якими дослідник підтримував дружні зв'язки.

Перші спроби аналізу історичного розвитку різних видів кооперації в окремих країнах зроблені С.В. Бородаєвським ще у 1910-х рр. у наступних виданнях: „Сельско-хозяйственные кооперации в Германии” [14], „Кооперация среди славян” [15], а також на сторінках „Вестника кооперации”, „Хроники учреждений мелкого кредита” тощо. Вже у той час вчений виношував задум написати роботу з більш повною і послідовною системою викладу матеріалу, про що йшлося у передмовах до вищезгаданих праць. Вказував дослідник і на перешкоди, які стояли на заваді якнайшвидшій реалізації цього наміру: відсутність необхідних даних та вільного часу для їх збору й опрацювання [15, 1].

Як не парадоксально, але повернутися до втілення й успішно завершити давній науковий задум С.В. Бородаєвському довелося за дуже складних обставин, коли він опинився у вимушеній еміграції, не мав постійної роботи, яка б відповідала його фаху та покликанню, втратив майже всі свої попередні напрацювання, бо з собою в еміграцію вдалося взяти лише деякі брошури. Разом з тим, дослідник отримав можливість опрацювати найновішу фахову літературу, резолюції міжнародних кооперативних з'їздів та конгресів, кооперативне законодавство різних країн, статuti і звіти окремих кооперативів, їх союзів, міжнародних кооперативних організацій у книгозбірні Кооперативного відділу Міжнародного бюро праці, бібліотеці при Лізі Націй, кооперативному союзу Франції. Тож коли вчений отримав від Об'єднання Українських Центральних Кооперативних Союзів в еміграції (ОЦУКС) пропозицію написати монографію з історії кооперації, він взявся за це замовлення. У 1921 р. з'явилася „Історія кооперативного руху в різних країнах” – попередній, так і не опублікований, варіант „Історії кооперації”. На жаль, рукопис цієї роботи не зберігся. Про її структуру, обсяг та зміст, а також подальшу долю дізнаємося зі свідчень самого автора, поданих у листах до Б.М. Мартоса [16, 26 – 28] та В.П. Тимошенка [17, 158 – 162 зв.], і у передмові до „Історії кооперації” [13, 3].

Як зазначав С.В. Бородаєвський, „ця книжка – капітальна”: вона містила інформацію про історію кооперативних організацій та теорію усіх галузей кооперації. Її обсяг становив близько 25 друкованих аркушів. Робота поділялася на 23 розділи. Виклад матеріалу здійснювався по окремих галузях кооперації, а в рамках останніх – по окремих країнах.

Разом з тим, в останньому розділі дослідник зробив спробу послідовно висвітлити зародження, розвиток, а також охарактеризувати сучасне йому становище кооперації в межах однієї окремо взятої країни (загалом автор проаналізував кооперативний рух у 24-х країнах Європи та Азії, понад третину з яких становили території колишньої Російської імперії: Україна, Росія, Білорусь, Фінляндія, Литва, Естонія, Кубань, Грузія, Вірменія). Написана, згідно домовленості, російською мовою, „Історія кооперації в різних країнах” була передана для перекладу на українську А.М. Сербіненку – одному з директорів ОЦУКСа, хоча С.В. Бородаєвський пропонував зробити переклад самостійно. Робота так і не побачила світ, а автор, у свою чергу, не отримав обіцяного гонорару у 900 французьких франків за аркуш.

Оскільки вихід друком книги затримувався на невизначений період, вчений продовжував працювати над її удосконаленням. На основі останнього розділу книги він планував підготувати невеликий (7-8 друкованих аркушів) огляд історії та сучасного становища кооперації у більш ніж 30 країнах. У цій роботі автор також мав намір дати порівняльний аналіз кооперативних і капіталістичних форм господарювання. Проект даної книги відразу привернув увагу видавців – нею зацікавилася друкарня „Слово” у Берліні [16, 27 зв.].

У січні 1923 р. С.В. Бородаєвський переїхав до Чехо-Словацької Республіки, де розгорнув активну науково-педагогічну діяльність у стінах Української господарської академії (УГА) у Подєбрадах та Українського вільного університету (УВУ) в Празі. В обох навчальних закладах вченому були доручені курси з історії кооперації. Давній задум написати ґрунтовну монографію про історичний розвиток кооперативного руху у світі поєднався з нагальною потребою підготувати для студентів УГА й УВУ базовий підручник з зазначеного курсу на українській мові. Вперше „Історія кооперації” була видана у 1924 р. циклестилевим способом у Видавничому товаристві при УГА [18]. Її підготовку до друку здійснило Товариство з розповсюдження кооперативного знання при УГА (згодом – Товариство українських кооператорів) [19, 126]. А вже через рік книгу надрукував Український громадський видавничий фонд у Празі.

„Історія кооперації” поєднувала у собі риси університетського підручника та монографії, що позначилося на її структурній побудові та змістовному наповненні. Вона складалася зі вступу, 21 розділу і висновків. Наприкінці роботи подавалися кооперативна хронологія та список використаних автором джерел, що нараховував 124 позиції.

У першому розділі С.В. Бородаєвський дав визначення кооперації як соціально-економічного явища; розкрив її характерні ознаки, принципи, на яких вона базується, та значення в економічному житті; проаналізував переваги кооперативного способу організації виробництва, розподілу, споживання та обміну суспільних благ. Дослідник порівняв кооперацію з капіталістичним, соціалістичним і комуністичним устроями, виявив точки їх зближення та розходження у поглядах на вирішення основних проблем економічного життя. Також вчений розглянув кооперацію як науку, визначивши її предмет, завдання та методи

дослідження, обґрунтував важливість вивчення історії кооперативного руху. Детально зупинився С.В. Бородаєвський на питанні про час зародження кооперації. Як і більшість сучасних дослідників, вчений датував його початком XIX ст. Він не заперечував наявність різних форм громадської взаємодопомоги у повсякденному житті людства з давніх часів, однак виступав проти їх ототожнення з кооперативною організацією. Також у першому розділі автор окреслив систему викладу матеріалу: на відміну від „Історії кооперації в різних країнах”, в „Історії кооперації” виклад вівся за хронологією по кожній окремій країні, а в межах останньої – по галузях кооперації. Така система давала змогу виявити специфічні риси кооперативного руху кожної країни, розглядаючи його в цілому; показати галузі зародження кооперації у відповідній країні і ті умови, які сприяли більшому розвитку тих чи інших видів кооперації; здійснити об’єктивний порівняльний аналіз здобутків кооперації в різних державах.

У другому розділі дослідник розглянув теоретичні проекти суспільно-економічних перетворень Р. Оуена, А. Сен-Сімона, Ш. Фур’є, Ф. Бюше, що мали в своїй основі кооперативні ідеї та принципи, а також результати їх практичної реалізації. С.В. Бородаєвський подав цікаві історико-психологічні портрети цих діячів.

Наступні вісімнадцять розділів присвячено аналізу розвитку різних галузей кооперації (споживчої, кредитної, сільськогосподарської, будівельної, виробничої, страхової та ін.) у більш ніж 40 країнах світу. Найбільш докладно автор висвітлив історію і сучасний йому стан кооперації у Великобританії, Франції, Німеччині, Італії, Австрії, Чехо-Словаччині і, звичайно, в Росії та Україні. В останньому розділі С.В. Бородаєвський ознайомив читачів з організацією, основними напрямками та результатами діяльності міжнародних кооперативних об’єднань – Міжнародного кооперативного альянсу, Міжнародної кооперативної конфедерації, Міжнародного кооперативного сільськогосподарського союзу та ін. Детально зупинився дослідник на ключових для розбудови кооперативного руху постановках десяти міжнародних кооперативних конгресів, що відбулися до 1921 р. включно і у роботі багатьох з яких він брав безпосередню участь.

У заключній частині вчений подав наступні узагальнені результати дослідження історичного розвитку кооперативного руху у світі: кооперація зародилася у галузі виробництва, але найбільшого поширення й розвитку досягла у галузі споживання; ініціатива у створенні перших кооперативних товариств належала представникам інтелігенції; успішному розвитку кооперації сприяло поєднання трьох чинників: самодіяльності населення, прихильного ставлення уряду, розвитку союзного будівництва; на початок 1920-х рр. не сформувався єдиний загальнокооперативний організаційний та культурно-просвітницький центр для всіх країн і галузей кооперації; у середовищі слов’янських народів кооперація стала важливим фактором не лише економічного життя, а й національно-визвольної боротьби.

„Історію кооперації” С.В. Бородаєвського, що акумулювала основну літературу тієї доби й стала

взірцевим підручником для його студентів в УГА, УВУ, УТПГ та порадиником для практичних діячів кооперації, високо оцінили всі фахові дослідники. Саме ця робота була подана вченим на рецензування в УГА й УВУ під час вирішення питання про підвищення його наукової кваліфікації. У відгуках рецензентів (О.К. Мищюка, Б.М. Мартоса, В.С. Тимошенка) відзначалися оригінальність роботи, її теоретична та практична цінність, надзвичайна широта і повнота охопленого матеріалу, багата джерельна й статистична база. Усі без винятку дослідники поділяли думку О.К. Мищюка про те, що „Історія кооперації” „є не тільки новою і єдиною в своїм роді в українській економічній літературі, але доки що не маюча прикладу і в світовій кооперативній літературі” [20, 19], адже написана у той самий час праця німецького автора В. Кулеманна „Кооперативний рух” містила відомості лише про 20 країн. Так само високо роботу С.В. Бородаєвського оцінюють і сучасні вчені [10, 307; 21, 10].

Отже, „Історія кооперації” – результат багатолітніх практичних та теоретичних студій С.В. Бородаєвського над питаннями історичного розвитку і сучасного йому становища кооперативного руху у світі. Протягом тривалого часу вона була єдиним українським підручником з історії кооперації для студентів-емігрантів, незамінним порадиником для кооператорів-практиків та „найповажнішим досягненням української економічної літератури в ділянці кооперативної науки” [22, 28]. Створена на початку ХХ ст., „Історія кооперації” і сьогодні залишається взірцем об’єктивного комплексного підходу до висвітлення минулого, гармонійного поєднання фактографізму й аналітики, чітко структурованої подачі матеріалу, обґрунтованості й виваженості висновків та оцінок.

1. Мартос Б. Економічно-кооперативний факультет УГА // Українська господарська академія в Ч.С.Р. Подєбради, 1922 – 1935 і Український технічно-господарський інститут. Подєбради-Регенсбург-Мюнхен, 1932-1972. – Нью-Йорк, 1972.
2. Миронович Д. Проф. Сергій Бородаєвський // Краківські вісті. – 1942. – 14 лютого.
3. Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон. Биографии: В 12-ти т. / Отв. ред. В.М. Карев, М.Н. Хитров. – Т. 2. Бейерль-Вакерль. – Репринтное издание. – М., 1992.
4. Корелин А.П. Сельскохозяйственный кредит в России в конце XIX – начале XX в. – М., 1988.
5. Пажитнов К.А. История світової кооперації. – К., 1928.
6. Власенко В.М. Бородаєвський // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 3: Біо-Бя. – К., 2004.
7. Марочко В.І. Бородаєвський // Енциклопедія історії України. – Т. І: А-В. – К., 2003.
8. Власенко В.М., Власенко В.В. Корифей кооперативної справи (До 135-річчя від дня народження С.В. Бородаєвського) // Сумський історико-архівний журнал. – 2005. – № 1.
9. Глушан О.В. С.В. Бородаєвський: документи до біографії // Пам’ятки: археографічний щорічник. – 2009. – Т. 10.
10. Злунко С. Українська економічна думка. Постаті і теорії. – Львів, 2004.
11. Власенко В.М. С.В. Бородаєвський про взаємовідносини земств і кооперації (до 135-ліття з дня народження вченого) // Сумська старовина. – 2005. – № 15.
12. Глушан О.В. С.В. Бородаєвський про кооперацію у Чехословаччині // Університет. – 2009. – № 3.
13. Бородаєвський С.В. Історія кооперації. – Прага,

1925.

14. Бородаєвський С.В. Сельско-хозяйственные кооперации в Германии. – СПб., 1908.
15. Бородаєвський С.В. Кооперация среди славян. – СПб.: Изд. Упр. по делам мелкого кредита, 1912.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4000. – Оп. 1. – Спр. 17.
17. ЦДАВО України. – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 230.
18. Бородаєвський С.В. Історія кооперації. – Подєбради: Видавниче Т-во при УГА, 1924.
19. Малашко М. Т-во по розповсюдженню кооперативного знання при Українській господарській Академії в Ч.С.Р. // Кооперативний альманах. – Подєбради, 1923. – Грудень.
20. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 432.
21. Горкіна Л.П., Чумаченко М.Г. У світовому науковому просторі: економічний доробок учених української діаспори (20-80-ті роки ХХ ст.) // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5.
22. Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919-1964). – Мюнхен, 1965.

О.М. Дулгерова

ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ З РОЗВИТКУ НАСІННИЦТВА

У процесі подолання різнопланових труднощів, які постають перед сільським господарством і численними жителями сільської місцевості у зв’язку з кардинальним оновленням засадничих принципів функціонування аграрного сектора національної економіки, важливе значення має вивчення досвіду проведення подібних чи схожих перетворень. Тому цілком актуальним є звернення до нашого власного історичного досвіду, набутого в результаті вирішення подібних проблем у період нової економічної політики. Загальні проблеми розвитку сільського господарства в 1921–1928 рр. достатньо повно висвітлювалися в останні десятиліття А.Г. Морозовим [1], В.В. Калінінським [2], С.В. Кульчицьким [3], С.В. Корновенком [4], В.М. Лазуренком [5] та ін. Однак спеціальних досліджень, присвячених діяльності сільськогосподарської кооперації в галузі рільництва, а саме з розвитку насінництва, не проводилося. Автор статті ставить за мету розкрити діяльність сільськогосподарської кооперації УСРР з розвитку насінництва у роки непу. Об’єкт вивчення – сільськогосподарська кооперація УСРР у 1921-1929 рр., предмет – її діяльність з розвитку насінництва.

Головним завданням діяльності сільськогосподарської кооперації в галузі рільництва, базової галузі сільського господарства України, стан справ у якій завжди був визначальним не лише для самого селянства, але й для країни в цілому, було підвищення врожайності селянських посівів, – як зернових, так і технічних. Слід зазначити, що в цілому на початку 20-х років ставлення селянства до нововведень у цій галузі було досить консервативним. Із ряду причин, зокрема, через боязнь можливих негативних наслідків, воно без особливого ентузіазму сприймало нововведення в агрономії. Напружений зерновий баланс значної кількості селянських господарств виступав своєрідним застереженням від будь-яких експериментів, що окрім обіцяних позитивних результатів могли мати й негативні. Про це постійно